

تبیین روش‌شناسی مناسب در کنترل استراتژیک

دکتر سید محمد اعرابی^۱

دکتر نبی اله دهقان^۲

چکیده

این تحقیق با هدف تبیین و ارائه روش‌شناسی مناسب مطالعات کنترل استراتژیک صورت گرفته است. مورد مطالعه در این تحقیق، تحقیقات انجام شده در حوزه کنترل استراتژیک سطح کلان کشور است. این پژوهش برحسب دستاورد یا نتیجه تحقیق از نوع توسعه‌ای - کاربردی و از لحاظ هدف تحقیق از نوع اکتشافی و به لحاظ نوع داده‌های مورد استفاده تحقیق کیفی است؛ روش آن هم از نوع تحقیقات موردی است؛ لذا فرضیه‌های تحقیق با استفاده از این روش‌شناسی مورد بررسی قرار گرفت. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، اسناد و مدارک (نتایج تحقیقات منتشر شده در حوزه مدیریت استراتژیک) است که با استفاده از منابع مختلف، داده‌های لازم جمع‌آوری، و از طریق روش تحلیل مقایسه‌الگوها، داده‌ها تحلیل شده. نتایج تحلیل و ترکیب داده‌های جمع‌آوری شده نشان می‌دهد که از بین انواع روش‌شناسیهای تحقیق، روش تحقیق قوم‌نگاری روشی مناسب به منظور تحقیقات کنترل استراتژیک است.

واژگان کلیدی

روش‌شناسی پژوهش، کنترل استراتژیک، قوم‌نگاری

^۱ - استاد گروه مدیریت بازرگانی دانشگاه علامه طباطبائی و رئیس پژوهشکده مدیریت سما

^۲ - استادیار گروه مدیریت بازرگانی دانشگاه شهید ستاری و پژوهشکده مدیریت سما

امروزه سازمانها در محیطی پویا، پرابهام و متحول فعالیت می کنند. یکی از برجسته ترین ویژگیهای عصر حاضر، تغییرات و تحولات شگرف و پیوسته ای است که در طرز تفکر، ایدئولوژی، ارزشهای اجتماعی، روشهای کار و بسیاری از پدیده های دیگر زندگی به چشم می خورد. سرعت این تغییرات به گونه ای است که نمی توان منحنی تغییر را در بعد زمان ترسیم کرد؛ زیرا پیشرفت و تحول با شتابی بیشتر از سرعت ترسیم منحنی به وقوع می پیوندد. فراوانی این تغییرات، که سازمانها با آنها روبه رو هستند، از چنان فشار و نیرویی برخوردار است که هر نوع مقاومتی را در هم می کوبد و همه را با خود به جلو می برد؛ به عبارت دیگر، وسعت و گونه گونی نیروی تغییری که بر پیکر سازمانهای امروزی وارد می آید به قدری زیاد است که برای آنها چاره ای جز انطباق و با این تغییرات و پاسخگویی به آن نیست.

در چنین موقعیت تغییر و تحول محیطی، داشتن چشم اندازی روشن از رسالت، عوامل خارجی تأثیرگذار و پیشرفتی که در راه رسیدن به اهداف حاصل می شود برای سازمان بسیار حائز اهمیت است. برای صحیح انجام دادن آن، لازم است پیش از هر کار دیگر کنترل منظم پیشرفت سازمان به همراه گسترش مدبرانه مناسب صورت گیرد و استراتژی سازمان براساس این سنجش تغییر کند. این فرایند، که کنترل استراتژیک نامیده می شود، بخش مهم و اغلب ناپیدایی است که سازمانها برای مدیریت اثربخش و سازمان به آن نیاز دارند. سامانه برنامه ریزی، که محیط خارجی و قوتها و ضعفهای داخلی را ارزیابی می کند به کمال استعداد نهایی خویش نخواهد رسید مگر اینکه در همان زمان به نظارت و سنجش پیشرفت سازمان همراه با ابعاد کلیدی استراتژیک آن بپردازد. کنترل استراتژیک، که عاملی ضروری برای مدیریت اثربخش مداوم در کسب و کار است در زمان ناپیوستگی حیاتی می شود (لورنژ و همکاران، ۱۳۸۴).

با اینکه از استفاده از ادبیات مدیریت استراتژیک در سازمانهای غیر نظامی بیش از نیم قرن می گذرد، هنوز روش شناسی مشخص و قابل استفاده ای در حوزه کنترل استراتژیک، که بخش اساسی مدیریت استراتژیک است، وجود ندارد. در جمهوری اسلامی ایران در خصوص این موضوع کاری انجام نشده و این موضوع، بکر و بی سابقه است. در خارج از کشور نیز تنها دو کتاب در این زمینه شناسایی شد؛ لذا این تحقیق با هدف پاسخگویی به این سؤالات اساسی صورت گرفته است

که الگوی روش شناسی مطالعات کنترل استراتژیک سازمانها کدام است. ثانیاً چگونه می توان روش شناسی مناسب مطالعات کنترل استراتژیک را تبیین کرد؟ پژوهشگران امیدوارند که تحقیق در خصوص موضوع ارائه شده گامی کوچک در جنبش نرم افزاری و تولید علم در کشور باشد.

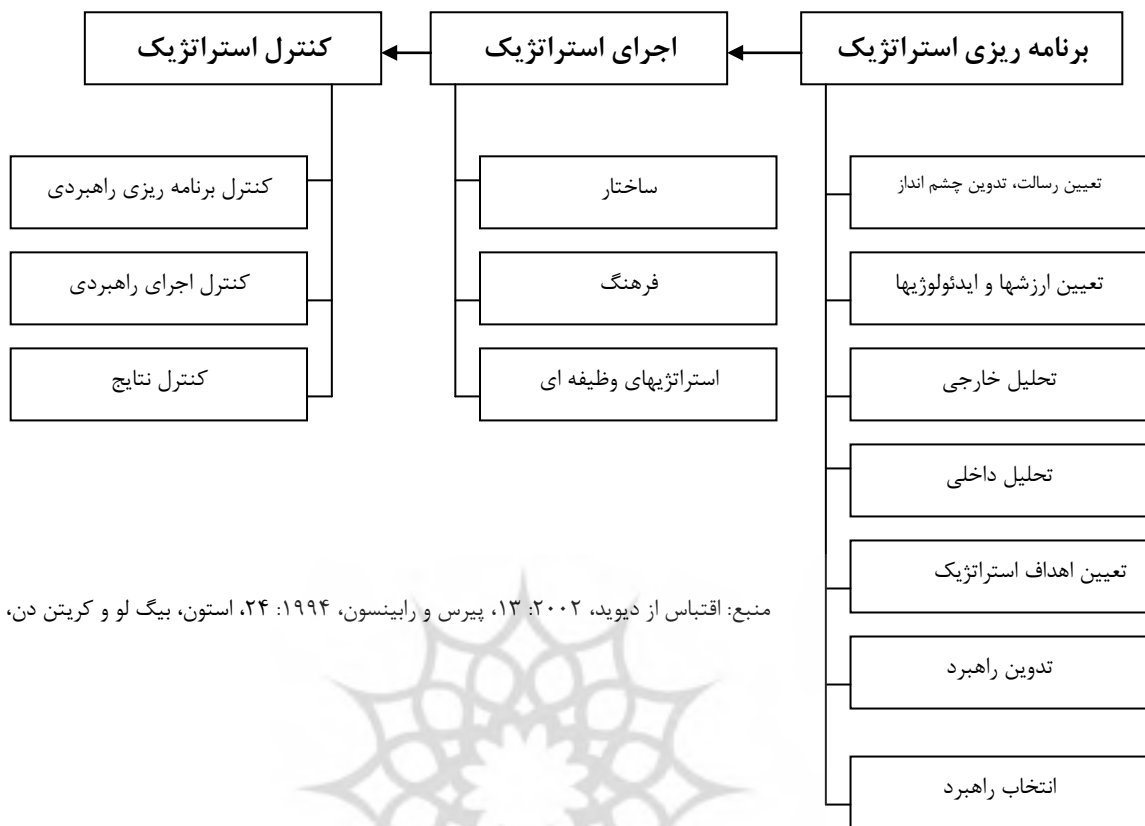
مروری بر ادبیات نظری تحقیق

(۱) مدیریت استراتژیک

تفکرات، تصورات و فرضیات مختلفی در حوزه برنامه ریزی و مدیریت استراتژیک از سوی صاحب نظران این رشته در قالب مکاتب شکل گیری استراتژی و برنامه ریزی استراتژیک مطرح شده است که مخالفان و موافقان بسیاری نیز در این زمینه به اظهار نظر پرداختند. بررسی این گونه نظریات حاکی است که درکی روشن و تصویری واحد از موضوع شکل گیری استراتژی و فرایند برنامه ریزی استراتژیک وجود ندارد. آنچه مسلم است استراتژی، اصلش لاتین است و بیشتر کاربرد نظامی و سیاسی دارد (گرچه امروزه وارد ادبیات کسب و کار نیز شده است). به شیوه حرکت نیروهای نظامی استراتژی می گویند. استراتژی از کلمه یونانی strategos مرکب از stratos به معنای ارتش و ego به معنی رهبر گرفته شده است (شهلائی و ولیوندزمانی، ۱۳۸۸: ۷۴).

با اینکه قریب چهار دهه از ظهور مدیریت استراتژیک می گذرد و بنگاه ها، شرکتهای واحدهای غیرانتفاعی و سازمانهای دولتی که آن را به کار گرفته اند از نتایجش بهره مند شده اند، تعریف واحدی از این مدیریت نیست و صاحب نظران با دیدگاه های متفاوتی به تعریف آن پرداخته اند (شهلائی، ۱۳۸۵: ۲۱). برخی معتقدند در واقع مدیریت استراتژیک، برنامه ریزی، هدایت، سازماندهی و کنترل تصمیمات استراتژیک فعالیتهای واحد اقتصادی را در بر می گیرد (پیرس و رابینسون، ۱۹۹۴: ۲۴). از دیدگاه دیوید (۲۰۰۲) مدیریت استراتژیک، هنر و علم تدوین، اجرا و ارزیابی تصمیمات، وظیفه ای چندگانه است که سازمان را قادر می سازد به اهداف بلند مدت خود دست یابد. بر این اساس می توان نتیجه گرفت، نقشها و مسئولیتهای متفاوتی برای محقق در مدیریت استراتژیک می توان در نظر گرفت (نمودار ۱).

نمودار ۱- مسئولیتهای محقق در مدیریت استراتژیک

منبع: اقتباس از دیوید، ۲۰۰۲: ۱۳، پیرس و رابینسون، ۱۹۹۴: ۲۴، استون، بیگ لو و کریتن دن، ۱۹۹۹

در مجموع می توان گفت مدیریت استراتژیک، اداره روند تصمیم گیری استراتژیک است. اگر این تعریف کمی گسترش شود اولاً باید یادآور شد که این نوع مدیریت با مدیریت عملیات و تصمیم گیری درباره کارهای به امور روزمره متفاوت است؛ چرا که در سطح استراتژیک مسائل به صورت ذهنی، مفهومی، نظری (تئوریک) و کیفی بیان می شود ولی در سطح عملیاتی مسائل به صورت عینی، عملیاتی، عملی و کمی عنوان می شود. مسائل ذهنی، ذهنیتی روشن قبل از عمل می دهد و نتیجه نظری یا مفهومی ارائه می کند که مبنای عملی (عملیاتی شدن) قرار می گیرد. ثانیاً با تصمیم گیری در مورد استراتژی و چگونگی به اجرا درآوردن آن سر و کار دارد. ثالثاً نظارت و کنترل استراتژیک بخش جدانشدنی آن است؛ ولی بدیهی است تصمیم گیری درباره استراتژی بدون آگاهی از اوضاع و احوال فعلی و پیش بینی وضعیت آینده چندان معنا و مفهومی ندارد. از این رو مدیریت استراتژی سه عنصر برنامه ریزی استراتژیک، اجرای استراتژیک و کنترل استراتژیک را در بر می گیرد. برنامه ریزی استراتژیک شامل تعیین ارکان جهت ساز سازمان (مأموریت، چشم انداز و

ارزشها و ایدئولوژیها)، تحلیل محیط خارجی و محیط داخلی، تدوین و انتخاب استراتژی می‌شود. اجرای استراتژیک تابعی از ابزارهای عمومی سازمانی و ابزارهای خاص مدیریت است. ابزارهای عمومی شامل ساختار، فرهنگ، فناوری و ...، و ابزارهای خاص، حوزه‌های وظیفه‌ای یا کارکردی سازمان را شامل می‌شود (اعرابی، ۱۳۸۳). کنترل استراتژیک یعنی ارزیابی برنامه استراتژیک، فعالیت‌های سازمانی و نتیجه‌هایی که اطلاعات مورد نیاز برای اقدامات آینده به دست می‌دهد. کنترل استراتژیک با کنترل عملیاتی تفاوت دارد؛ زیرا کنترل عملیاتی، چرخه‌ای کوتاه‌مدت است و شامل چهار مرحله می‌شود: تعیین هدف، سنجش عملکرد، مقایسه عملکرد با استانداردها و بازخورد نمودن نتیجه‌ها. در کنترل عملیاتی در دوره‌ای کوتاه بر یک واحد سازمان تأکید می‌شود. اصولاً در کنترل استراتژیک نتیجه عملیات و اطلاعات مربوط به اقدام ورودی را کنترل می‌کنند. بازخورد نمودن نتیجه‌ها یعنی مقایسه نتیجه‌های به دست آمده با آنچه مورد نظر بوده است و تغییرات عوامل محیطی که احتمالاً بر برنامه‌های استراتژیک اثر خواهد گذاشت. در این اقدام شرکت می‌تواند علاج واقعه را قبل از وقوع بکند و اجازه ندهد که عوامل خارجی تعادل سازمان را بر هم بزنند. کنترل استراتژیک، فرایندی دائمی است و باید شرایط داخلی محیط خارجی پیوسته کنترل شود (دفت، ۱۳۸۰).

بررسی ادبیات سازمان و مدیریت استراتژیک حاکی است که پژوهشگران و صاحب‌نظران این حوزه، دسته‌بندی‌های مختلفی از مفهوم کنترل استراتژیک را ارائه کرده‌اند. لوزنر و همکاران (۱۳۸۴) با توجه به ایستا و یا پویا بودن محیط سازمان، که بر اساس شدت تغییرات عوامل محیطی تعیین می‌شود، دو نوع کنترل استراتژیک را مشخص کرده‌اند: ۱) کنترل تدریجی استراتژیک^۱ ۲) کنترل بنیادی استراتژیک^۲. ویلیام اوچی از استادان دانشگاه کالیفرنیا (لوس‌آنجلس) پیشنهاد کرد که سازمانها می‌توانند از نظر کنترل یکی از سه استراتژی کنترل بازار، اداری (دیوان‌سالاری) و قومی را بر مبنای اطلاعات مورد استفاده انتخاب کنند. رابینز (۱۳۸۱) نیز بر مبنای زمان مورد نیاز برای کنترل سه نوع کنترل آینده‌نگر، هنگام فرایند، بازخورد (پیش‌نگر) را معرفی می‌کند. استیسی نیز بر مبنای نوع تغییرات دو نوع کنترل از طریق یادگیری و سیاست و برنامه‌ریزی و ایدئولوژی را پیشنهاد می‌کند. شنایدر و بارسو (۱۳۸۴) نیز از زاویه فرهنگی به موضوع کنترل استراتژیک نگاه

---

^۱- Controlling the strategic momentum
2 - Controlling the strategic leap

کرده و معتقد است که دو الگوی کنترلی هست: الگوی سازگاری و کنترلی. هم‌چنین صاحب‌نظران حوزه سازمان و مدیریت استراتژیک رویکردهای متفاوتی را نسبت به کنترل استراتژیک به کار می‌برند. از دیدگاه پیرس و رابینسون (۱۳۸۰) چهار نوع رویکرد اساسی به کنترل استراتژیک عبارت است از: ۱) کنترل فرضیات (۲) کنترل اجرا (۳) نظارت استراتژیک (۴) کنترل آگاهی‌های ویژه. از دیدگاه سوریگ و استمین مان^۱ (۱۹۸۷) نیز انواع رویکردهای اساسی به کنترل استراتژیک عبارت است از: ۱) رویکرد کنترل اجرای استراتژی (۲) رویکرد تعیین اعتبار مفروضات استراتژیک (۳) رویکرد مدیریت ظهور جنبه‌های استراتژیک (۴) رویکرد بازنگری‌های دوره‌ای استراتژی. دسته بندیها و رویکردها یا نگرشها به کنترل استراتژیک (تعریف به اجزای مربوط) در جدول ۱ نشان داده شده است.

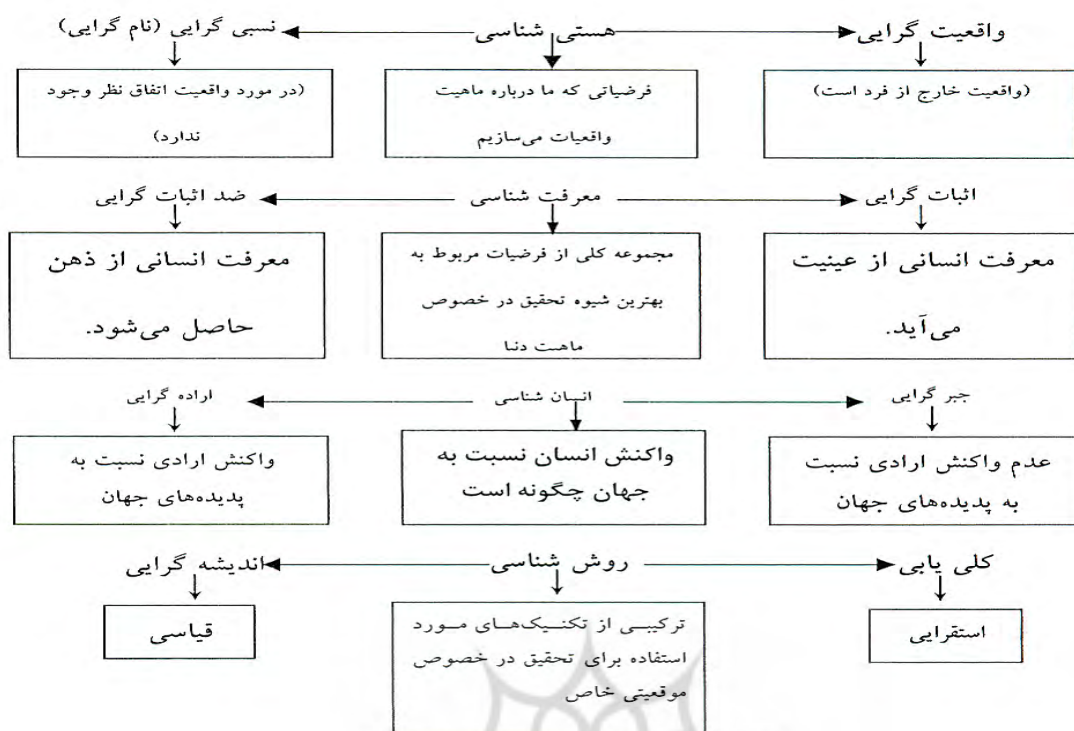
جدول ۱- تعاریف و مفاهیم، رویکردها و نگرش به کنترل استراتژیک (تعریف به اجزا)

منبع	انواع	رویکردها و اجزا
پیرس و رابینسون، ۱۳۸۱	کنترل فرضیات، کنترل اجرا، نظارت استراتژیک، کنترل آگاهی‌های ویژه	رویکردها به کنترل استراتژیک
سوریگ و استمین مان، ۱۹۸۷	رویکرد کنترل اجرای استراتژی، رویکرد تعیین اعتبار مفروضات استراتژیک، رویکرد مدیریت ظهور جنبه‌های استراتژیک، رویکرد بازنگری‌های دوره‌ای استراتژی	
لورنز و همکاران، ۱۳۸۴	تدریجی، بنیادی	اجزا و مقولات کنترل استراتژیک
اوچی (به نقل از دفت، ۱۳۸۰)	قومی (فرهنگی)، اداری (بوروکراتیک)، بازار	
رابینز، ۱۳۸۱	کنترل آینده‌نگر، هنگام فرایند، بازخور (پیش‌نگر)	
استیسی، ۱۳۸۴	کنترل از طریق یادگیری و سیاست و برنامه ریزی	
شنایدر و بارسو، ۱۳۸۴	الگوی سازگاری و کنترلی	

تعریف مفاهیم به جایگاه، بحثی فلسفی می‌طلبد. با پرهیز از تفصیل مباحث فلسفی به طور خلاصه می‌توان جایگاه انواع مفاهیم را از نظر هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی و روش‌شناسی بر روی پیوستاری در نمودار ۲ مشخص کرد (اعرابی، ۱۳۸۳).

1 - Sohreyogg and Steminmann

نمودار ۲- پیوستار فلسفی مفاهیم

منبع: بوریل و مورگان، ۱۳۸۴: ۱۳

برای تعریف مفهوم کنترل استراتژیک به جایگاه فلسفی آن، ذکر این نکته لازم است که نگرش استراتژیک از نگرش عملیاتی متفاوت است و ملاک تمایز آن نیز میزان ذهنی بودن یا عینی بودن است. همان طور که اشاره شد در سطح استراتژیک مسائل به صورت ذهنی، مفهومی، نظری (تئوریک) و کیفی بیان می‌شود ولی در سطح عملیاتی مسائل به صورت عینی، عملیاتی، عملی و کمی عنوان می‌شود. مسائل ذهنی، ذهنیتی روشن قبل از عمل می‌دهد و نتیجه نظری یا مفهومی ارائه می‌کند که مبنای عملی (عملیاتی شدن) قرار می‌گیرد. از طرفی بر اساس الگوی بوریل و مورگان در سطح فلسفی نیز ملاک داشتن رویکرد فلسفی متمایز، پیوستار عینی - ذهنی است. به طور معمول می‌توان واقع‌گرایی در هستی‌شناسی، اثبات‌گرایی در معرفت‌شناسی، جبر‌گرایی در انسان‌شناسی و کلی‌یابی در روش‌شناسی را معادل واژه «عینی‌گرایی» ترجمه کرد. از سوی دیگر نسبیه‌گرایی در هستی‌شناسی، ضداثبات‌گرایی یا ساختارگرایی در معرفت‌شناسی، اراده‌گرایی در انسان‌شناسی و اندیشه‌گرایی در روش‌شناسی را می‌توان معادل «ذهنی‌گرایی» ترجمه کرد.

بوریل و مورگان، ۱۳۸۴: ۱۳). جمع‌بندی نگرش صاحب‌نظران نسبت به موضوع کنترل استراتژیک را می‌توان به صورت جدول ۲ نشان داد.

جدول ۲- جمع‌بندی نگرش صاحب‌نظران نسبت به موضوع کنترل استراتژیک

بعد «ماهیت فلسفه و روش تحقیق»		پرسش
ذهنی‌گرایی	عینی‌گرایی	
آنچه در ذهن است و فرد می‌پندارد.	آنچه واقعیت دارد و سازمان می‌گوید.	چگونه به مفهوم کنترل می‌نگرید؟
چند بعدی مقولات همگی با هم در ارتباطند و باید ارتباط میان آنها در دستیابی به کنترل دید.	تک بعدی یک مقوله نسبت به سایر مقولات اولویت دارد و باید تک تک به مقولات پرداخت	چگونه به ابعاد کنترل می‌نگرید؟
داخلی یا درونی است.	بیرونی یا خارجی است.	چگونه به منشأ تهدید/ فرصت یا منافع/ معایب در کنترل می‌نگرید؟
وابسته است؛ قابل کنترل.	مستقل است؛ غیر قابل کنترل.	چگونه به متغیر کنترل می‌نگرید؟

منبع: اقتباس از بوریل و مورگان، ۱۳۸۴: ۱۳، لورنژ و همکاران، ۱۳۸۴، کرسول و پلانوکلاک، ۱۳۸۷: ۴۲

۲) روش‌شناسی و روش‌های تحقیق

روش‌شناسی مبحثی است که به بررسی روش شناخت علمی در علم می‌پردازد؛ به عبارتی روش‌شناسی، مطالعه‌ی منظم و منطقی اصولی است که جستجوی علمی را راهبری می‌کند (خاکی، ۱۳۸۲: ۱۴۰). روش‌راهی است که محقق برای دستیابی به واقعیت که همان پاسخ‌سؤالات تحقیقی وی است، طی می‌کند و شامل مجموعه شیوه‌ها، قواعد و ابزارهای لازم برای کشف واقعیت است. پس روش‌شناسی یعنی شناخت روشی که محقق برای رسیدن به هدف تحقیق خود به کار گرفته است. دستیابی به اهداف اصلی تحقیق، زمانی میسر خواهد بود که جستجوی شناخت با روش‌شناسی درست صورت پذیرد. با اینکه در خصوص انواع و روش‌های تحقیق بین صاحب‌نظران این حوزه اجماع نظر کلی نیست، یکی از دسته‌بندی‌های جامع در خصوص انواع روش‌های تحقیق و شرایط انتخاب آنها تقسیم‌بندی ین است که امکان توسعه نیز دارد. بر این اساس روش‌های تحقیق عبارت است از: آزمایشی، پیمایشی، موردی، قوم‌نگاری، تطبیقی، تاریخی و اقدام پژوهی. از دیدگاه ین، انواع روش‌ها

یا استراتژیهای اصلی تحقیق را می‌توان بر اساس سه ملاک الف) نوع پرسش ب) کنترل بر رفتار رویداد ج) زمان رویداد انتخاب کرد. (ین، ۱۳۸۱ ص ۷). جدول ۳ انواع روشهای تحقیق و شرایط انتخاب هر کدام را نشان می‌دهد.

جدول ۳- انواع روشهای تحقیق و شرایط انتخاب هر کدام (تعریف به اجزا)

روشهای تحقیق	نوع پرسشی که مطرح است.	رفتار رویداد به کنترل نیاز دارد	توجه به رویدادهای زمان کنونی
آزمایشی	چگونه، چرا؟	آری	آری
پیمایشی(زمینه یابی)	چه کسی، چه چیزی، کجا، چه تعداد، چه مقدار؟	نه	آری
تاریخی و اسنادی	چگونه، چرا؟	نه	نه
تطبیقی	چگونه، چرا؟	نه	نه
اقدام پژوهی	چه کسی، چه چیزی، کجا، چه تعداد، چه مقدار؟	آری	آری
تحقیق موردی	چگونه و چرا؟	نه	آری
قوم نگاری	چگونه، چرا و چه هست؟	نه	آری/خیر

منبع: اقتباس از ین ۱۳۸۱ ص ۷ و اسمیت، ثورب و لوی ۱۳۸۴ ص ۹۸

بررسی مباحث فلسفی روش شناسی نشان می‌دهد که به طور کلی دو دیدگاه فلسفی نسبت به روش شناسی هست: دیدگاه پوزیتیویسم و دیدگاه ساختارگرایی اجتماعی. فکر کلیدی پوزیتیویسم این است که دنیای اجتماعی در بیرون وجود دارد و ویژگیهای آن را باید با بهره گیری از روشهای عینی سنجید و نه به اتکای روشهای ذهنی مبتنی بر احساسات و انفعالات یا خودجوشیها. فیلسوف فرانسوی آگوست ۱ کمت اولین فردی بود که این دیدگاه را مطرح کرد؛ زیرا او معتقد بود که: «از زمان بیکن تمام فکرها و خردهای خوب تکرار شده است به گونه‌ای که هیچ دانش واقعی به جز آنچه بر پایه واقعیتهای مشهود استوار است، نمی‌تواند وجود داشته باشد». پارادایم جدیدی که توسط فیلسوفان طی نیم قرن اخیر و عمدتاً در پاسخ به واکنش به استفاده از دیدگاه پوزیتیویستی در علوم اجتماعی شکل گرفته است از این دیدگاه برخاسته است که واقعیت، عینی و خارجی نیست، بلکه ماهیتی است که توسط جامعه و اجتماع ساخته می‌شود و توسط مردم معنا و مفهوم می‌یابد. سپس فکر ساختارگرایی اجتماعی توسط اندشمندانی چون برگر و لوک^۲ من

^۱ . Auguste Comte

^۲ . Berger & Luckman

(۱۹۶۶)، واتز لاویک^۱ (۱۹۸۴)، و شاتر^۲ (۱۹۹۳) مطرح می شود؛ اندیشه‌ای که بر روشهای درک دنیا توسط مردم بویژه از طریق تبادل تجربیات خود با دیگران از راه وسیله ای به نام زبان تأکید می کند. ساختار گرایی مجموعه‌ای از روشها و نگرشهایی است که هابرماس^۳ (۱۹۷۰) از آنها با عنوان روشهای تفسیری نام می برد. جوهره ساختار گرایی اجتماعی به این صورت است که واقیعت توسط مردم و نه توسط عوامل بیرونی و عینی تعیین می شود. بنابراین وظیفه هر اندیشمند اجتماعی نباید جمع آوری اطلاعات و ارقام و ارزیابی و اندازه گیری تعداد دفعات بروز الگوهای خاص باشد، بلکه او باید به معانی و سازه های مختلفی توجه کند که مردم بر تجربیات خود می گذارند؛ باید بر آنچه مردم، انفرادی و گروهی فکر و احساس می کنند تمرکز، و به روشهای برقراری ارتباط میان مردم، چه شفاهی و چه غیر شفاهی توجه کند؛ می باید سعی کند بفهمد و توضیح بدهد که چرا مردم تجربیاتی مختلف دارند، نه اینکه به دنبال علل بیرونی و قوانینی بنیادی برای توضیح دلایل رفتار آنها بگردد. اقدامات انسانی از این حس برخاسته است که مردم در ظروف مکانی و زمانی مختلفی قرار دارند، یعنی در موقعیتهای مختلف اقداماتی را انجام می دهند و لذا اقدامات انسانی پاسخی مستقیم به محرکهای بیرونی نیست (اسمیت، ثورب و لوی ۱۳۸۴ ص ۵۵). انواع روشهای تحقیق بر اساس جایگاه فلسفی و میزان استقلال و درگیری محقق در تحقیق در نمودار ۳ نشان داده شده است.

اگر الگوهای روش شناسی اسمیت، ثورب و لوی و ین با هم ترکیب شود در هر نگرش فلسفی، نوع سؤالات که پیش روی محقق قرار دارد و میزان کنترل محقق بر رویداد و زمان رویدادها و به تبع آن نوع روش تحقیق متفاوت خواهد بود (جدول ۴).

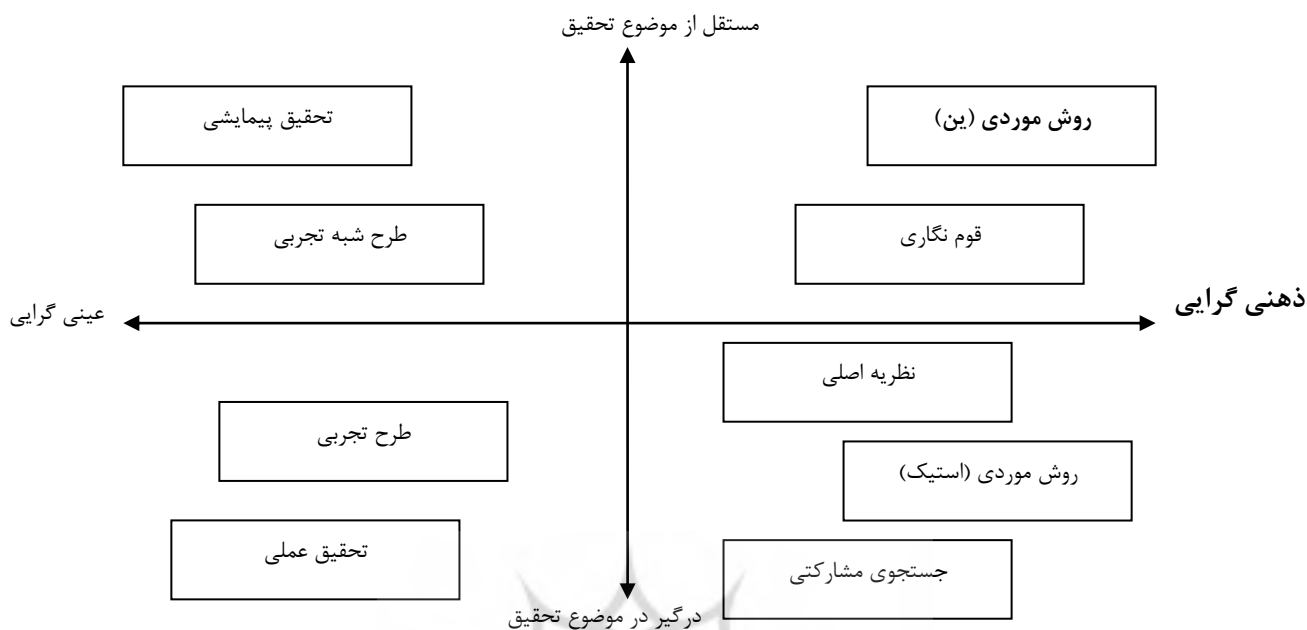
---

^۱ . Warzlawick

^۲ . Shotter

^۳ . Habermas

نمودار ۳- انواع روشهای تحقیق بر اساس جایگاه فلسفی (تعریف به جایگاه فلسفی)

منبع: اقتباس از اسمیت، ثورب و لوی ۱۳۸۴ ص ۹۸

جدول ۴- روشهای تحقیق، جایگاه فلسفی و شرایط انتخاب هر کدام

جایگاه فلسفی	روشهای تحقیق	نوع پرسشی که مطرح است.	رفتار رویداد به کنترل نیاز دارد.	توجه به رویدادهای زمان کنونی
واقع گرایی	آزمایشی	چگونه، چرا؟	آری	آری
	پیمایشی (زمینه یابی)	چه کسی، چه چیزی، کجا، چه تعداد، چه مقدار؟	نه	آری
	تاریخی و اسنادی	چگونه، چرا؟	نه	نه
	تطبیقی	چگونه، چرا؟	نه	نه
ذهنی گرا	اقدام پژوهی	چه کسی، چه چیزی، کجا، چه تعداد، چه مقدار	آری	آری
	تحقیق موردی	چگونه و چرا؟	نه	آری
	قوم نگاری	چگونه، چرا و چه هست؟	نه	آری/خیر

منبع: اقتباس از بین ۱۳۸۱ ص ۷ و اسمیت، ثورب و لوی ۱۳۸۴ ص ۹۸، کرسول و پلانوکلاک، ۱۳۸۷ ص ۴۲

الگوی روش‌شناسی تحقیق در مطالعات کنترل استراتژیک

اگر تحلیلی بر اساس الگوی ین در مورد مسئولیتهای پژوهشگر در مطالعات کنترل استراتژیک انجام شود در هر یک از این مسئولیتهای، نوع سؤالات که پیش روی محقق قرار دارد و میزان کنترل محقق بر رویداد و زمان رویداد متفاوت خواهد بود (جدول ۵).

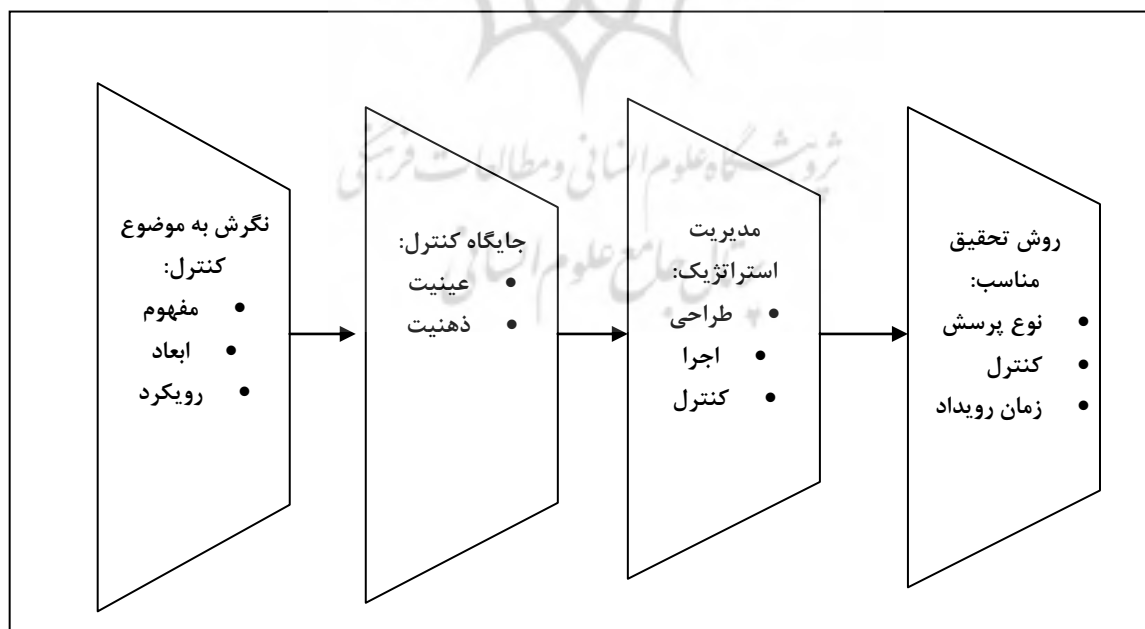
جدول ۵ - روش‌شناسی تحقیق در مطالعات کنترل استراتژیک

مسئولیت در پروژه مدیریت استراتژیک	نوع پرسشی که مطرح است.	رفتار رویداد به کنترل نیاز دارد.	توجه به رویدادهای زمان کنونی	روش تحقیق پیشنهادی
کنترل	چگونه و چرا؟	نه	آری/نه	قوم‌نگاری

منبع: اقتباس و ترکیب از دیوید ۲۰۰۲: ۱۳، پیرس و رابینسون ۱۹۹۴: ۲۴ و ین ۱۳۸۱: ۷

در مجموع از بررسی ادبیات نظری، الگوی روش‌شناسی تحقیق در مطالعات کنترل استراتژیک به دست می‌آید (نمودار ۴). ادعای محوری تحقیق این است که به کمک این الگوها و در قالب فرایند نمودار ۴ می‌توان روش تحقیق کاربردی را در «مطالعات کنترل استراتژیک» را شناسایی و معرفی کرد.

نمودار ۴ - چارچوب مفهومی و فرایند مطالعات کنترل استراتژیک

فرایند ذکر شده در نمودار ۴، گویای این است که ابتدا پژوهشگر باید نگرش خویش را به موضوع کنترل تبیین کند تا جایگاهی که از آن به موضوع می‌پردازد مشخص شود. در مرحله بعدی او باید مسئولیت خویش را در پروژه مدیریت استراتژیک تعیین کند. پس از آن روش تحقیق کاربردی خویش را انتخاب کند. برای استفاده از این چارچوب نیازمند آزمون آن یا حداقل آوردن گواه و شهادی بر آن بود. در این راستا فرضیه‌های ذیل مطرح می‌شود که باید مورد آزمون یا شهود قرار گیرد:

فرضیه مهمتر: روش قوم‌نگاری در کنترل استراتژیک، زمانی کاربرد دارد که جایگاهی ذهنی دارد.

فرضیه بدیل: روش قوم‌نگاری در کنترل استراتژیک زمانی کاربرد دارد که جایگاهی عینی دارد.

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق

به طور کلی می‌توان انواع روش‌های تحقیق را در علوم رفتاری با توجه به سه ملاک الف) هدف تحقیق ب) دستاورد (نتیجه) تحقیق و ج) نوع داده‌ها تقسیم کرد (اعرابی، ۱۳۸۳). این تحقیق بر مبنای دستاورد یا نتیجه آن، توسعه‌ای- کاربردی است. توسعه‌ای است چون به دنبال ارائه الگو و توسعه دانش روش‌شناسی در حوزه مطالعات کنترل استراتژیک است. کاربردی است چون نتایج آن می‌تواند توسط پژوهشگران مطالعات مدیریت استراتژیک مورد استفاده قرار گیرد. هم‌چنین این تحقیق بر مبنای هدف از نوع تحقیقات اکتشافی است به این دلیل که هنوز مشخص نیست از کدام یا کدامین روش‌های تحقیق در مقوله کنترل استراتژیک استفاده می‌شود. به علاوه این تحقیق از داده‌های کیفی برای آزمون فرضیه‌ها استفاده می‌کند لذا تحقیق کیفی نیز هست.

روش تحقیق

آن گونه که قبلاً اشاره شد، روش‌های مختلفی برای تحقیق هست. این تحقیق از روش تحقیق موردی به منظور طرح، بررسی و آزمون فرضیه‌های تحقیق استفاده می‌کند.

جمع آوری داده های تحقیق

در این تحقیق به منظور جمع آوری داده ها از ابزار بررسی اسناد و مدارک استفاده شد که داده های لازم از طریق متن یا نص صریح واقع در خود منبع علمی مورد استفاده، برداشت و استنباط کارشناسی توسط حداقل دو تن از اعضای گروه تحقیق که جملگی از متخصصان و مشاوران روش تحقیق هستند و نیز از نظریات منتشر شده سایر متخصصان در مورد روش مورد استفاده در تحقیق استفاده شد.

روایی و پایایی تحقیق

از آنجا که این پژوهش، کیفی نیز هست، لذا روشهای تعیین روایی و پایایی آن با آنچه مرسوم است و عمدتاً در پژوهشهای کمی مورد استفاده قرار می گیرد، متفاوت است. از اینرو رابرت ک. ین صاحب نظر تحقیق موردی، معتقد است که به منظور ارزیابی کیفیت طرح تحقیق موردی و افزایش روایی و پایایی آن چهار روش وجود دارد: قابل اعتماد بودن از نظر ساختاری، قابل اعتماد بودن طرح از نظر عوامل داخلی، قابل اعتماد بودن طرح از نظر عوامل خارجی و قابل اعتبار بودن طرح (ین، ۱۳۸۱ ص ۵۰). در ادامه به سه روش افزایش روایی و پایایی این تحقیق اشاره می شود:

❖ برای قابل اعتماد بودن این تحقیق به لحاظ ساختاری، مدارک از چند منبع جمع آوری شده؛ زنجیره ای از آنها به وجود آمد و به وسیله گروه تحقیق و عوامل آگاهی دهنده بازنگری و ویرایش شد.

❖ برای قابل اعتبار بودن طرح تحقیق از نظر عوامل داخلی از مقایسه روشهای تحقیق در مقولات مختلف استفاده گردید.

❖ برای اعتبار طرح تحقیق از دستور کار تحقیق موردی استفاده گردید. در طول تحقیق سعی بر آن بود که یک پایگاه داده تشکیل گردد. در این زمینه از نظریات کارشناسان و مشاور تحقیق استفاده شد.

تجزیه و تحلیل داده ها

به طور کلی در تحقیقات موردی دو راهبرد کلی برای تحلیل داده ها هست: (۱) تکیه بر موضوعهای نظری یا تئوریک؛ از این روش زمانی استفاده می شود که در حوزه مورد بررسی، نظریه یا نظریه های پایه و قوی باشد. در این حالت از روشهایی مثل مقایسه الگوها و مقایسه با وضعیت استاندارد استفاده می شود. (۲) ارائه قضیه‌ای توصیفی؛ از این روش نیز زمانی استفاده می شود که یک موضوع نظری یا تئوریک قوی در حوزه مورد مطالعه وجود ندارد (ین، ۱۳۸۱ ص ۱۶۲ و ۱۶۳). در این تحقیق به منظور تأیید فرضیه مهمتر و رد فرضیه بدیل از راهبرد تکیه بر موضوعات نظری و با شیوه مقایسه با الگوهای نظری یا نظریه تحقیق (الگوی مبانی فلسفی بارل و مورگان، الگوی روش شناسی ین و الگوهای کنترل استراتژیک) داده ها تحلیل شد (جدول ۶). در این پژوهش از دو نظریه پایه استفاده شد که در ادبیات نظری به آن پرداخته شد:

۱- نگرشهای فلسفی روشهای تحقیق به دو قطب ذهنیت گرا (ساختار گرا) و عینیت گرا (اثباتگرا یا پوزیتیویسم) قابل تقسیم است (بوریل و مورگان، ۱۳۸۴: ۱۳).

۲- نگاه به مقولات استراتژیک در مقایسه با مقولات عملیاتی، ذهنی تر است؛ چرا که در سطح استراتژیک مسائل به صورت ذهنی، مفهومی، نظری (تئوریک) و کیفی بیان می شود ولی در سطح عملیاتی مسائل به صورت عینی، عملیاتی، عملی و کمی عنوان می شود. مسائل ذهنی، ذهنیتی روشن قبل از عمل می دهد و یک نتیجه نظری یا مفهومی ارائه می کند که مبنای عملی (عملیاتی شدن) قرار می گیرد (اعرابی، ۱۳۸۳).

جدول ۶- نتایج روش شناسی پژوهشی موردی کاویهای تحقیقات کنترل استراتژیک

ردیف	مورد مطالعه	منبع	دارای روش تحقیق	که در آن محقق مسئولیت	با نگرشی ... نسبت به امنیت ملی	و شاهد است بر
۱.	مفهوم امنیت ملی و تحولات جدید بین المللی	شاه حسینی ۱۳۷۲	تاریخی- اسنادی	کنترل (نتایج و فرضیات)	عینی (مستقل، تک بعدی)	رد بدیل
۲.	بررسی وضعیت متقابل ایران و آمریکا برای برقراری روابط سیاسی (با تأکید بر خلیج فارس و روند صلح خاورمیانه)	ایمانپور، ۱۳۸۱	قوم نگاری	کنترل (مفروضات، پیشرفت کار)	ذهنی (چندبعدی)	پذیرش فرضیه
۳.	بررسی کیفیت پساب نیروگاه بعثت و تأثیرات احتمالی آن بر محیط زیست	حاجی اسفندیاری، ۱۳۷۳	میدانی	کنترل (نتایج)	عینی (مستقل، تک بعدی)	رد بدیل

					منطقه	
رد بدیل	عینی (مستقل، تک بعدی)	کنترل (نتایج)	تاریخی - اسنادی	طاووسی، ۱۳۷۸	بررسی نقش تبلیغات در جنگ تحمیلی	۴.
رد بدیل	عینی (مستقل و تک بعدی)	کنترل (نتایج)	تاریخی - اسنادی	مرادی و مهدی زاده ۱۳۸۴	تجارت خارجی و رشد اقتصادی ایران	۵.

نتایج و پیشنهادها

در کتابها و پژوهشهای موجود تا به حال مفهوم کنترل استراتژیک از حیث روش شناسی و تحقیقات تجزیه و تحلیل و کالبد شکافی نشده و دسته بندی جامع و سامانمندی از روشهای تحقیق مورد استفاده در آن به عمل نیامده است. در این تحقیق با ترکیب و تحلیل مبانی فلسفی و علمی مفاهیم کنترل استراتژیک و روش شناسی تحقیق، الگوی روش شناسی مطالعات کنترل استراتژیک ارائه شد. به طور کلی این الگو بیان می کند که اگر محقق قصد استفاده از روش تحقیق خاصی را در حوزه های مدیریت استراتژیک دارد، می باید با استفاده از ابزارهای معرفی شده در این تحقیق ابتدا نگرش خویش را نسبت به موضوع روشن کند و سپس مشخص سازد از کدام جایگاه به مبحث می پردازد و مسئولیت او در مدیریت استراتژیک چیست و نهایتاً پس از مشخص شدن مسئولیت محقق در پروژه، نوبت معرفی روش تحقیق مناسب فرا می رسد.

بنابراین با توجه به نتایج این تحقیق در حوزه «روش شناسی تحقیق در مطالعات کنترل استراتژیک» به پژوهشگران، مشاوران و آموزگاران حوزه مدیریت استراتژیک در کشور پیشنهاد می شود موارد ذیل را رعایت فرمایند:

۱- نگرش خویش را نسبت به مفهوم، ابعاد و رویکرد موضوع مدیریت و کنترل استراتژیک در حیطه کاری خویش مشخص سازند.

۲- در صورتی که مسئولیت کنترل بر عهده آنهاست پیشنهاد می شود از روش قوم نگاری استفاده کنند. مهمترین نکته در قوم نگاری، نامحسوس بودن کنترل و حضور درون جامعه است.

تبیین روش قوم‌نگاری در مطالعات کنترل‌استراتژیک

مطالعه توصیفی دقیق از رخدادهای سیاسی، اقتصادی، فناورانه و سایر مقوله‌ها، بویژه در زمینه‌ها و بسترهایی که در آن روی می‌دهد، از اهداف اساسی نوعی تحقیق در علوم انسانی به شمار می‌آید که امروزه تحت عنوان تحقیق قوم‌نگاری شهرت یافته است. قوم‌نگاری به ساده‌ترین مفهوم آن، مستلزم این است که پژوهشگر شیوه رویداد پدیده‌ها را عیناً در زمانی که روی می‌دهد و همان گونه که روی می‌دهد، توصیف کند. محقق خود بخشی از رویداد خواهد بود و در متن قرار دارد. شاید برجسته‌ترین مثال در حوزه سیاسی و دفاعی در مورد تحقیق قوم‌نگاری «جاسوسی» است. جاسوس تا آنجا که می‌تواند به کنترل‌استراتژیک عوامل کلیدی می‌پردازد و در بعضی موارد بنا به مقتضیات در آنها دخل و تصرف خواهد کرد. در این نوع تحقیق، هدف یافتن علتها و تبیین‌ها نیست، بلکه بیشتر توصیف واقعیتها است. از این رو روش تحقیق قوم‌نگاری ابزار مفیدی در کنترل‌استراتژیک به شمار می‌رود.

تحقیق قوم‌نگاری اگرچه در گذشته به صورت انحصاری در خدمت انسانشناسی و مردم‌شناسی قرار داشته و در مواردی خاص به حوزه‌های دیگر علوم انسانی وارد شده است در طول ۲۰ سال اخیر بویژه در دهه هشتاد این‌گونه تحقیقات در زمینه‌های دیگر نیز به صورت منظم مورد استفاده قرار گرفته که یکی از این زمینه‌ها تحقیقات مدیریت‌استراتژیک است.

رویکرد قوم‌نگاری بر رویدادشناسی استوار است و به پژوهشگر اجازه می‌دهد برای تعیین الگوی مشاهده شده پدیده از دانش اجتماعی و مشترک مشارکت‌کنندگان در پژوهش استفاده کند. ویژگی کلیدی رویکرد قوم‌نگاری، تمرکز بر شیوه‌های طبیعت‌گرایانه تحقیق، مانند مشاهده مشارکتی درون نوعی چارچوب استقرایی از قبل تدوین شده است.

مطالعات کنترل‌استراتژیک با استفاده از تحقیق قوم‌نگاری باید از ویژگیهایی ذیل برخوردار باشد:

۱. محیط‌گرایی (بافت‌گرایی): رفتار هر رویداد مورد مطالعه تحت تأثیر بافتی است که در آن قرار دارد. از این رو نتایج تحقیق قوم‌نگاری، تنها در محیط مورد مطالعه خود قابل تفسیر است.
۲. ماهیت کیفی، پدیدارشناختی: باید توجه کرد که جنبه واحدی از رویداد مورد مطالعه می‌تواند معانی مختلفی داشته باشد. محققان قوم‌نگار نه تنها به توصیف رفتار می‌پردازند، بلکه سعی در تفسیر این رفتار از دیدگاه افراد تحت مطالعه دارند. از این رو انتخاب چارچوبی مشخص برای تفسیر، کدگذاری و مقوله‌بندی کردن رفتارها و رویدادها ضروری است.

۳. استفاده از روش شرکت‌کننده - مشاهده‌گر: در تحقیق قوم‌نگاری، جمع‌آوری داده‌ها شامل مشاهده آنچه رخ می‌دهد در وضعیت طبیعی تحت مطالعه است. مشاهده‌گر قوم‌نگار باید بافتی را که پدیده روی داده و تفسیر شده است و نسبت بدان عکس‌العمل نشان داده می‌شود، درک، و حوادث مربوط را تصویر کند و به تفسیر آنها بپردازد. این فرد، را که خود نیز در صحنه رویدادها حضور دارد، شرکت‌کننده - مشاهده‌گر می‌نامند. بنابراین شرکت‌کننده - مشاهده‌گر سعی دارد نقش یکی از افراد تحت مطالعه را به عهده گیرد و بافت مورد مطالعه را شخصاً تجربه کند تا به آسانی به احساسات و رفتار افراد تحت مطالعه پی ببرد. از این رو مشاهده در تحقیق قوم‌نگاری گسترده‌تر از آن است که به صورت عینی ضبط می‌شود.

۴. دیدگاه کل‌گرا: در این نوع تحقیقات مشاهده‌گر بر کل بافت مورد مطالعه تأکید دارد؛ به عبارت دیگر عناصری که به گونه‌ای با پدیده مورد مطالعه رابطه دارند از جنبه‌های مختلف بررسی می‌شود. دیدگاه کل‌گرا درباره مطالعه رویداد مورد مطالعه امکان می‌دهد تا ارتباطات آن با سایر رویدادها و ابعاد دیگر مورد مطالعه آن درباره رویداد به صورت کل مورد نظر قرار گیرد. با توجه به این ویژگیها، تحقیق قوم‌نگاری را می‌توان بررسی در وضعیت طبیعی با دیدگاهی کل‌نگر و استفاده از رویکرد پدیدارشناختی قلمداد کرد.

بنا به نتایج این تحقیق توصیه می‌شود، استادان مدیریت استراتژیک دروس مربوط به حوزه کنترل استراتژیک را از دیدگاه تحقیق قوم‌نگاری و یا کنترل نامحسوس مشارکتی برای دانشجویان تدریس کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع فارسی

۱. اسمیت مارک ایستر بای، ثورب، ریچارد و لو، اندی (۱۳۸۴). **درآمدی بر تحقیق مدیریت**. ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی.
۲. ایمانپور، عباس. (۱۳۸۱). بررسی شرایط متقابل ایران و امریکا برای برقراری روابط دیپلماتیک. **پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی**. تهران: دانشگاه تربیت مدرس
۳. اعرابی سید محمد (۱۳۸۳). **جزوه دوره دکتری مبانی فلسفی روش تحقیق**. تهران: دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی
۴. اعرابی سید محمد (۱۳۸۳). **جزوه دوره دکتری کنترل استراتژیک**. تهران: دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی
۵. بوریل گیسون و مورگان گارت (۱۳۸۴). **نظریه های کلان جامعه شناختی و تجزیه و تحلیل سازمان**. ترجمه محمد تقی نوروزی. تهران: انتشارات سمت
۶. پیرس و رابینسون (۱۳۸۱). **مدیریت استراتژیک**. ترجمه سهراب خلیلی شورینی. چاپ . تهران. نشر نگاه
۷. خاکی غلامرضا (۱۳۸۲). **روش تحقیق در مدیریت**. چ دوم . تهران. مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد.
۸. حاجی اسفندیاری، حسن. (۱۳۷۳). بررسی کیفیت پساب نیروگاه بعثت و اثرات احتمالی آن بر محیط زیست منطقه. **پایان نامه کارشناسی ارشد مهندسی بهداشت محیط**. تهران: دانشگاه تربیت مدرس
۹. دفت ریچارد ال (۱۳۸۰). **تئوری و طراحی سازمان**. ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی چ سوم. تهران. دفتر پژوهشهای فرهنگی
۱۰. رابینز استفن پی (۱۳۸۱). **تئوری سازمان**. ترجمه سید مهدی الوانی و حسن دانایی فرد. تهران: انتشارات صفار
۱۱. شاه حسینی حسن (۱۳۷۲). **مفهوم امنیت ملی و تحولات جدید بین المللی**. **پایان نامه کارشناسی ارشد**. تهران: دانشگاه امام صادق

۱۲. شنایدر سوزان و بارسو ژان لوئی (۱۳۸۲). مدیریت در پهنه فرهنگها. ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی. چ دوم. تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی.
۱۳. شهلائی، ناصر. (۱۳۸۵). مدیریت استراتژیک در نیروهای مسلح. تهران: دافوس آجا
۱۴. شهلائی ناصر و ولیوند زمانی حسین (۱۳۸۸). نظریه های استراتژیک. تهران: دافوس آجا
۱۵. طاووسی، احمد رضا. (۱۳۷۸). بررسی نقش تبلیغات در جنگ تحمیلی. پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۱۶. لورنژ پیتر و همکاران (۱۳۸۴). کنترل استراتژیک، ترجمه سید محمد اعرابی. تهران: نشر دفتر پژوهشهای فرهنگی
۱۷. کرسول جان و پلانوکلاک ویکی (۱۳۸۷). روشهای تحقیق تلفیقی. ترجمه عباس زارعی و محسن نیازی. تهران: انتشارات ثامن الحجج
۱۸. مرادی، محمد علی و مهدی زاده، مریم. (۱۳۸۴). تجارت خارجی و رشد اقتصادی ایران. اقتصاد و تجارت نوین .
۱۹. ین، رابرت. ک. (۱۳۸۱). تحقیق موردی. ترجمه علی پارسائیان و سید محمد. اعرابی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.

منابع انگلیسی

1. David Fred R (2002). **Strategic management**. 11ed. Printice Hall
2. Pearce II, Johan A. and Robinson Jr, Richard B (1994). **Strategic management**. Third Edition. IRVIN USA
3. Sohreyogg and Steminmann (1987). Strategic Control: A new perspective. Academy of management review. Vol.12. pp.91-103